

FRÁ TJÓÐVELDI TIL IMPERIUM

Er nakað høpi í at samanlíkna tilgongdina í rómverskari og amerikanskari ríkismenning?

Forsetavalið 2. november

Kerry fingið forsetan aftur

Fyrr í heyst tóktist mangur republikanari, limur sum spunalækni, at halda, at George W. Bush fór at vinna ein ómakaleysan sigur á sínum mótmanni John F. Kerry á forsetavalinum tann 2. november. Bush var maðurin, sum eftir eitt liv á syndanna vegi hevði møtt Billy Graham og eftir hetta taldist millum tey rættvísu. Hann hevði víst fastleika í stríðnum móti yvirgangi. Hinvegin varð John Kerry lagdur undir at vera eitt vingl í sama stríði.

Eftir triggjar hólmgongur fyri opnum skiggja er henda myndin broytt. Í orðaskifti hevur Kerry sum heild staðið seg betur enn forsetin. Hann hevur víst fasta og tignarliga meðferð, og fáur heldur hann í dag vera ein vingliskølt. Hann hevur dugað væl at greitt frá síni figgjar-, sosial- og heilsupolitisku dagsskrá.

Spenningur til tað seinasta

Í lötuni stendur sostatt á jøvnum millum partarnar, og spenningurin tykist fara at vara til tað seinasta. Millum viðurskiftir, sum kunnu ávirka úrslitið, eru veljararakstur, peningastuðul frá fyrítøkum og ríkmønnum, ella kanska onkur óvantað hending.

Fyri Bush er tað helst ein fyrimunur, at allar avleiðingarnar av Irak-krígunum ikki hava víst seg enn.

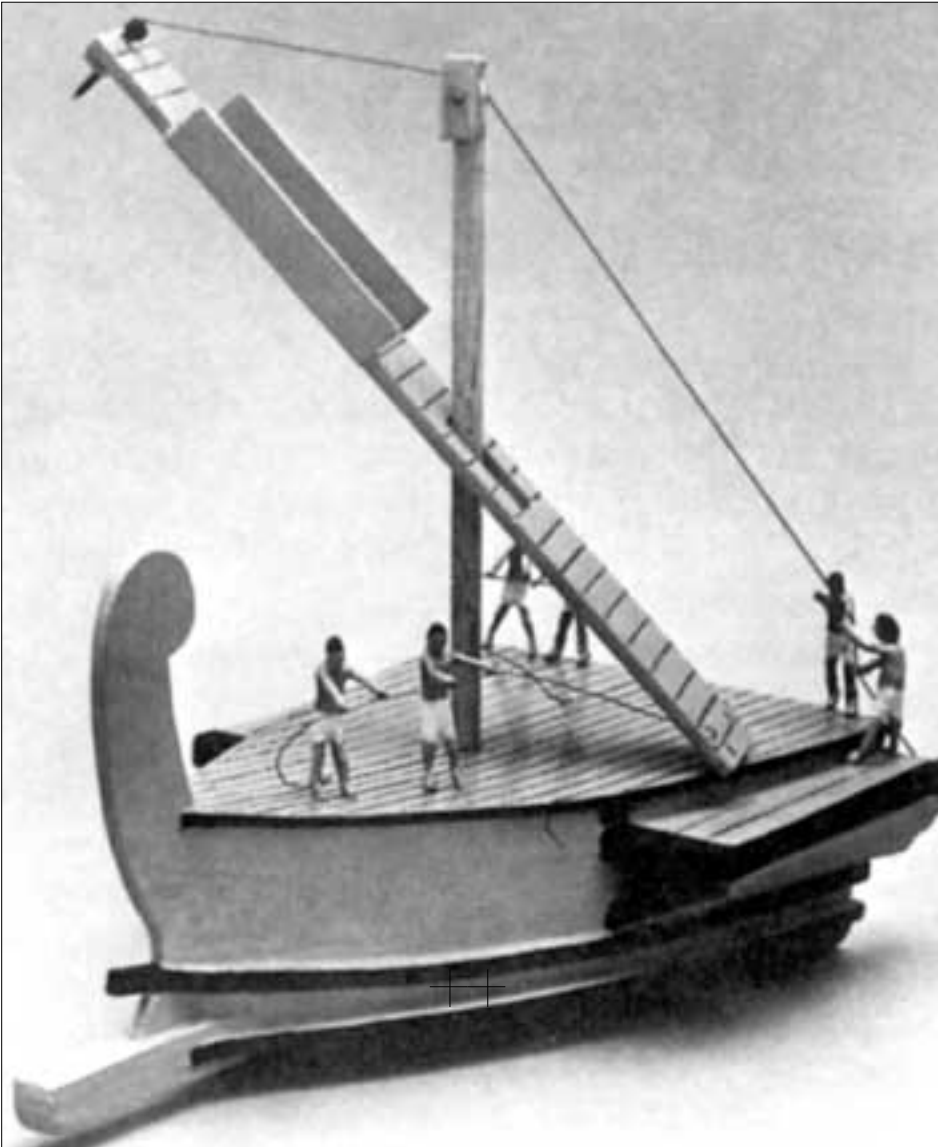
Men aftan fyri dagsins ofta brotkendu og tilvildarligu framsíðu krógva seg størri spurningar. Er USA í dag eitt imperium? Visir landið, eins og í fornöld tað rómverska ríkið, imperiala hugmód? Kann landsins fólkaræði, eins og tað rómverska, vera undir imperialari hóttna?

Beinhart stríð um olju

Og: Er heimurin á veg inn í eitt tíðarskeið, har ikki hugmyndafrøði, átrúni ella yvirgangur telja mest, men heldur eitt beinhart stríð millum USA og onnur heimsveldi in spe (eitt nú Russland, ella kanska Kina) um tilfeingið í heiminum - fyrst og fremst olju?

Í tveimum greinum, sum eru skrivaðar við støði í bókini Heimsveldið Amerika. Tann nýggja Rómaborg eftir týska søgumannin Peter Bender, tekur rithøvundurin Hanus Kamban hesar spurningar til umrøðu. Greinirnar koma á prent í Sosialinum í dag og næsta leygardag.

Við skipum av hesum slag vunnu rómverjar sínar fyrstu sjóbardagar móti Karthago. Skipini høvdu, sum sæst, ein trant at høgga í figgindans før og eina landgongubrúgv

+

landaførðilig bilæti, har tað fyrra, frá tíðini nakað undan burði Krists og nakrar øldir aftaná, er avmarkað til umráðið rundan um Miðalhavið, og har tað seinna, úr nýggjari tíð, røkk-ur um alla klótuna.

Hyggja vit nú meira gjølla at tí fyrru myndini, so síggja vit ta ítalsku hálvoydna við tí eyðkenda styvlaforminum toyggja seg í ein landsynning, eystanfyri er Adriatahav og vestanfyri Tyrrenska Hav. Nakað eystari eru størri og smærri griksk og veksur, ofta í mótburði, vinnur sær mótstöðufori, vápnastyrki og tign og verður til høvuðsríki á síni oyggj ella hálvoyggj.

Rómverjar stríðast imóti etruskum, gallarum og samnitt-um og lukanum. Í árinum 280 f.Kr. er Rómaborg høvuðsríki í Italia, eitt býarriki, sum hini mongu ríkinu ikki bara mugu boyggja seg fyri, men nú eisini leita sær vernd frá.

Tá ið Pyrrhus kongur úr Epirus (á leið har Albania og Norðurgrikkaland eru í dag), sum hevur vágað sær inn á ítalskt land, býður rómverjum frið, velja teir ikki at taka av. Pyrrhus, svara teir, kann ikki rokna við friði og vinskapi, fyrr enn hann er farin úr Italia. Pyrrhus vinnur sín triðja sigur, men tað verður hansara seinasti. Hann rýmir úr Italia, maktaður av

rómverskum treiskni.

Eftir 272 f.Kr., tá kríggið móti Pyrrhusi var av, er Rómaborg sostatt ikki bara tað sterkasta ríkið í Italia, landið hevur samstundis gjørt greitt, at tann ítalska hálvoyggin er tess áhugaøki. Her skal eingin óboðin gestur vága sær at koma og leggja land undir seg.

Monroe-doktrinin

Akkurát tað sama hendir í Amerika. Tey 13 ríkinu taka eftir 8 ára stríð loysing frá Bretlandi í 1783. Tey skipa eitt samveldi, og í 1798 fær teirra stýrisskipan gildi. Tað nýggja samveldið tekur seg fram í stórum, handilsliga, hernaðarliga og í fólka-tali, so tað brátt er høvuðsríkið á teirri amerikonsku oynni.

Og so hendir tað merkiliga. Í 1823 fær USA tilboð frá sínum gamla figginda, Bretlandi, um at skipa eina felags samgongu, sum skal verja bæði londini móti

høvuðstættirnir í amerikonskum uttanríkspolitikki fram til 1917 festir á blað. USA vil ikki dragast upp í tvídráttir í Europa. Og USA ger greitt, at ein og hvør upplegging í viðurskiftir ikki bara í USA, men á øllum meginlandinum, verður roknað sum figgindagerð. Hesin politikkur varð evnaður til í tí søguliga skjali, sum eftir James Monroe forseta fekk navnið *Monroe-doktrinin*.

Sostatt var fyrsta umfar í tí rómverska og tí amerikanska framvøkstrinum av. Rómverjar høvdu í 272 f.Kr. óavmarkað vald í Italia, sum nú var teirra áhugaøki. USA tilskilaði sær í 1823 við Monroe-doktrinini yvirvág á tí amerikanska meginlandinum, sum sostatt var teirra áhugaøki.

Fyrsta Puniska Kriggi

Annað umfar í hesi ríkisviðkan kann í stuttum lýsast sum ferðin

John Quincy Adams, forseti í USA 1825–29, var maðurin aftan fyri Monroe-doktrinina

Thomas Woodrow Wilson (1856–1924). Við honum sum forseta fór USA í 1917 upp í Fyrra Heimsbardaga og vendi soleiðis eitt skifti síni egnu isolationismu bakið

einum møguligum fronskum áløpi.

Freistingin at taka við hesum tilboð var stór. Men eftir ráðum frá tí gløgga og vísa John Quincy Adams, uttanríkisráðharran, tók USA ikki av. Sama ár verða

yvir um havið. Tað upprunaliga staðfasta ríkið verður av umstöðum, tað sjálvst ongan lut eigur í, tvingað at flota skip og koma sær í takholt við eitt ríki á einum øðrum meginlandi.

Í Italia byrjar hetta við, at

býarrikið Messana á Sicilia fólir seg hött av grannaríkinum Sýrakus og býður rómverjar um hjálp. Rómverjar játta, men tá ið tann rómverski herurin kemur suður á Sicilia, er eisini Karthago, tað ríka handilslandið í Afrika, farið at kringseta Mes-sana. Sostatt komu rómverjar sær fyri fyrstu ferð í bardaga við tað ríka og mæta Karthago. Stríðið Monroe forseta fekk navnið *Monroe-doktrinin*.

Sostatt var fyrsta umfar í tí rómverska og tí amerikanska framvøkstrinum av. Rómverjar høvdu í 272 f.Kr. óavmarkað vald í Italia, sum nú var teirra áhugaøki. USA tilskilaði sær í 1823 við Monroe-doktrinini yvirvág á tí amerikanska meginlandinum, sum sostatt var teirra áhugaøki.

ræðuligan og útmaktandi bardaga verða rómverjar við yvirlutan. Tá kríggið er av, hava teir vald á Tyrrenska havi, og ár 237 f.Kr. ráða teir á Sicilia, Sardinia og Korsika.

Fyrri Heimsbardagi

Nærkast vit aftur okkara tíð, so hevur Fyrrí Heimsbardagi sama týðning fyri USA, sum Fyrsta Puniska Kriggi hevði fyri rómverjar (so ólík hesi kriggi annars eru). Í Fyrra Heimsbardaga brustu tvær europeiskar samgongur saman. USA feldi ikki, at tað hevði nakað við henda tvídrátt at gera, og tey fyrstu krígsárinu var meiriluti, bæði millum fólk og politikarar, fyri at halda seg frá upplegging.

Men eins og Karthago við at søkja at bústøðum í Italia tvingaði rómverjar til stríð, soleiðis tvingaði tann týska herleiðslan (serstakliga Ludendorff) USA upp í kríggið.

Longu tíðliga, og serliga eftir at ein týskur kavbátur í mai 1915 hevði søkt tað eingilska ferðaskipið Lusitania, kom tann óhefta støðan hjá USA í vanda. Trýstið vaks, tá týskarar fyrst í 1917 fóru undir tað óavmarkaða kavbátakríggið. Í miðjum mars søktu týskir kavbátar 4 amerikansk farnaskip. Umframt hetta høvdu eisini búskaparlig viðurskiftir týðning. USA hevði latið Fraklandi og Bretlandi stórar nøgdir av ídnaðarvaru, vápnum og lóðuri upp á borg, og landið hevði tí, um tað skuldi fáa sínar pengar aftur, fyrimun av, at Ententan (Bretland, Frakland og Russland) vann bardagan. Tann 6. apríl tóku bæði tingini undir við, at USA fór upp í bardagan.

Soleiðis hevði Fyrrí Heimsbardagi við sær, at USA, við ringum tannabiti, fór burtur frá teirri isolationismu, sum landið hevði kunngjørt í 1823. Eins og rómverjar í tíðarskeiðinum 264-241 f.Kr. fóru yvir um hav, vunnu á Karthago og settu seg á grannaoyggjarnar, fóru amerikanarar í 1917 yvir um hav og bóru so í bandi, at teir saman við Ententuni vunnu bardagan.

Av avgerandi týðningi var í báðum førum, at áhugaøkið, trygðin bæði í ríkinum og í meginlandsins grannaríkjum, var hött. Karthagar høvdu søkt at ítalskum ríkjum, og tann týski uttanríkisráðharrin Zimmermann hevði í fjarítiti lovað Mexico tað umráði aftur, sum landið í 1848 hevði noyðst at lata til USA.

(Framhald næsta leygardag)

Eftir Hanus Kamban

FYRRÍ PARTUR

Tað imperiala stórveldið

Tey seinastu mongu árinu er ein ørgrynna av verikum komin út, har rithøvundar, blaðmenn ella søgufrøðingar á minni ella meira dyggum grundarlagi gera sær sínar hugsanir um USA, um samveldisins viðurskiftir beint nú, um tess søgu eftir múrsins fall ella um tess framtíðarvænir.

Millum høvundar av slíkum verikum kann ein nevna Michael Mann (ikki at blanda við Michael Moore), Benjamin R. Barber, Charles Kupchan, Chalmers Johnson og Jedediah Purdy. Millum høvuðsevnini í hesum bókum eru USA sum imperium, møguligar hóttnar móti landsins fólkaræði, militarisering og hugburður hjá øðrum tjóðum mótvegis USA.

Eina serstöðu í hesum líða av viðmerkjarum hevur tann týski søgumaðurin Peter Bender. Í bókini Weltmacht Amerika. Das neue Rom víðger Bender eitt søguligt-politiskt paradigma úr nýggjari tíð, men gevur síni

Í Fyrsta Puniska Kriggi (264–241 f. Kr.) gjørdust rómverjar ein siglandi tjóð. Á myndini siggjast toftr í Karthago